

De Poolse blik op de Tweede Wereldoorlog

Volgens een meerderheid van de Polen waren hun voorouders tijdens de Tweede Wereldoorlog de martelaars van Europa, die zich met ware doodsverachting verzetten tegen de Duitse en Sovjet-bezetter. Onderzoekers zien ook iets anders, maar tegengeluid wordt gesmoord, toont **Ivo van de Wijdeven**.

De geschiedenis van Polen in de Tweede Wereldoorlog is er een van gruwelijkheden. Op 1 september 1939 viel de Duitse Wehrmacht het land binnen, zestien dagen later gevolgd door het Rode Leger in het oosten. De Luftwaffe bombardeerde Warschau hevig. In een paar weken was het land geheel onder de voet gelopen en konden Hitler en Stalin het Poolse grondgebied opdelen, precies zoals ze hadden afgesproken in een geheime clausule bij het Molotov-Ribbentropact, het niet-aanvalsverdrag dat ze in 1939

Warschau werd na de neergeslagen opstand tegen de Duitse bezetters in 1944 bijna helemaal verwoest. De fotograaf was korporaal van het ondergrondse 'Thuisleger' Armia Krajowa; hij schoot een paar AGFA-kleurenfilm-pjes vol (Wikimedia Commons).

sloten. Sovjettroepen voerden tienduizenden leden van de Poolse intelligentsia – burgers, geestelijken, officieren – af naar kampen in Siberië om het verzet tegen het communisme in de kiem te smoren. In de bossen bij Katyn, 20 kilometer ten westen van Smolensk, werden naar schatting 22.000 Polen geëxecuteerd.

Speciale Duitse Einsatzgruppen vermoordden de eerste oorlogsmoanden ook tienduizenden Polen, onder wie veel Joden. Het gebied rond Warschau, Krakau en Lwów (Lviv, Oekraïne) werd omgevormd tot Generaal-Gouvernement. Hier bouwden de nazi's in de loop van de oorlog hun vernietigingskampen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn vijf miljoen Polen omgekomen, onder wie drie miljoen Poolse Joden.

Verzet

De bevolking onderging dit alles niet lijdzaam. Polen waagden op grote schaal hun leven voor hun Joodse medeburgers. Hele gezinnen werden geëxecuteerd omdat ze Joodse onderduikers hadden. Het Israëliëse Holocaustherdenkingscentrum Yad Vashem heeft 6700 Polen erkend als 'Rechtvaardigen onder de Volkeren' voor het redden van Joden: geen enkel ander land telt zo veel van deze

Vooroorlogs straatbeeld in Krakau: Joodse kinderen in hun buurt Kazimierz in 1936 (United States Holocaust Memorial Museum).

onderscheidingen. Ook op het slagveld weerden de Polen zich terdege. Gevluchte Poolse militairen vochten mee aan geallieerde zijde voor de bevrijding van Europa. Poolse piloten bemanden Britse Hurricane-jachtvliegtuigen in de Slag om Engeland. En Poolse militairen wisten in 1944 in Italië een doorbraak te forceren in de slopende Slag om Monte Cassino. De Poolse 1e Pantserdivisie en 1e Onafhankelijke Parachutistenbrigade vochten om Nederland te bevrijden.

Polen kwamen bovendien met de moed der wanhoop in opstand tegen de Duitse bezetter. In april 1943 vochten de inwoners van het Joodse getto van Warschau zich dood en op 1 augustus 1944 probeerde het ondergrondse Poolse Binnenlandse Leger, Armia Krajowa, Warschau te bevrijden. Ook deze opstand werd genadeloos neergeslagen, waarna de nazi's de stad van de aardbodem wilden vegen. Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog was 85% van Warschau verwoest.

Roosevelt en Churchill kwamen op de Conferentie van Jalta in februari 1945 met Stalin overeen dat Polen voortaan tot de invloedssfeer van de Sovjet-Unie zou behoren. Moskou beloofde de vorming van een nieuw, democratisch Polen te begeleiden, maar vestigde een communistische dictatuur. Als gevolg van dit 'geallieerde verraad' kwam het land tijdens de Koude Oorlog als Volksrepubliek in het repressieve Oostblok terecht.

De Polen verzetten zich ook tegen deze overheersing, en uiteindelijk met succes: in de jaren '80 leidden massale protesten de val van het communisme in. In 1989 verdween het IJzeren Gordijn en herwonnen de Polen hun vrijheid. Een nieuwe grondwet maakte van Polen eindelijk een vrije democratie.

Geheugenministerie

Tot zover het selectieve verhaal dat de huidige Poolse regering uitdraagt over de Tweede Wereldoorlog: een verzameling heroïsche strijdverhalen waarin de Poolse moed en de uiteindelijke

overwinning centraal staan. Ze vindt het bovendien de hoogste tijd dat de Polen eindelijk erkenning krijgen voor hun lijden en hun dappere verzet tegen de onderdrukkers.

De meerderheid van de Polen is het hiermee eens en er bestaat een levendige belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog. Dankzij ruimhartige overheids subsidies zijn musea die het Poolse heldendom én slachtofferschap benadrukken de afgelopen twintig jaar als paddenstoelen uit de grond geschoten. Het Instituut voor Nationale Herinnering (Instytut Pamięci Narodowej, IPN) – door sommigen ook wel orwelliaans het Geheugenministerie genoemd – waakt erover dat ze het juiste verhaal vertellen. Het IPN werd in 1998 na langdurig politiek touwtrekken opgericht om in het reine te komen met het communistische verleden. De primaire taak van deze overheidsinstelling was het onderzoeken van de archieven van de geheime diensten van de Volksrepubliek Polen. De onderzoekopdracht is inmiddels echter uitgebreid tot misdaden

tegen de vrede en de menselijkheid; ook oorlogsmisdaden begaan tegen Poolse ingezetenen tussen 1 september 1939 en 31 juli 1990 horen hier uitdrukkelijk bij. Sterker, ontkenning ervan is strafbaar.

Daarnaast houdt het IPN zich op grote schaal bezig met onderzoek en onderwijs. Gemeten in middelen en mankracht is het Openbaar Onderwijsbureau van het IPN de grootste historische instelling van het land. Uit meer dan 88 kilometer aan archiefmateriaal zijn inmiddels honderden publicaties voortgevloeid en het IPN is hofleverancier voor lesmateriaal, tentoonstellingen, lezingen en trainingen voor leraren.

Duitse kampen, géén Poolse!

Volgens critici heeft de partij Recht en Rechtvaardigheid (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) sinds ze zeven jaar geleden aan de macht kwam het voorheen onafhankelijker IPN tot haar spreekbuis gemaakt en wordt het instituut gebruikt voor politieke doeleinden. Verwonderlijk is deze verdenking niet. President Andrzej Duda verklaarde na zijn aantreden in 2015 dat het bedrijven van 'geschiedenispolitiek' (polityka historyczna) een van zijn belangrijkste taken is: Polen moeten kracht kunnen ontlenen aan hun verleden 'want wanneer we als natie verzwakken, zullen we als staat verdwijnen'. De goede naam en eer van Polen en zijn inwoners moeten daarom worden verdedigd.

In 2018 ging de PiS-regering hierin volgens velen een stap te ver. Volgens een nieuwe wet was iedereen strafbaar die beweerde dat Polen op welke manier dan ook meewerkten aan nazimisdaden; op overtreding stonden boetes en zelfs gevangenisstraf. De internationale berichtgeving over deze 'Holocaustwet' stond vooral in het teken van het beoogde verbod op het gebruik van de aanduiding 'Poolse vernietigingskampen'. De regering wil benadrukken dat het Duitse kampen waren.

De Holocaustwet kreeg veel kritiek, in eigen land én daarbuiten,

onder andere van de Amerikaanse en Israëlische regering, vanwege het 'ontkennen' van ook maar enige Poolse betrokkenheid bij nazimisdaden.

Hooivorken, stokken en jachtgeweren

Wat de Poolse regering propageert, is namelijk niet waar: net als in zoveel andere Europese landen waren er in Polen collaborateurs actief. Sommigen gingen heel ver. Neem het beruchte geval Jedwabne. In dit dorpje vermoordden katholieke Polen op 10 juli 1941 de gehele Joodse gemeenschap van minstens 340 zielen. Ze dreven hun Joodse burens een schuur in, sloten de deuren en staken de schuur in brand. Historicus Jan Grosz bracht dit in 2000 aan het licht. Jedwabne stond niet op zichzelf. Onderzoek heeft aangetoond dat Poolse boeren in andere dorpen gewapend met hooivorken, stokken en jachtgeweren achter Joden aangingen om hen te vermoorden of over te dragen aan de Duitsers. Tijdens de Tweede Wereldoorlog doken ongeveer 250.000 Joden in Polen onder, maar slechts 35.000 van hen overleefden het. Volgens historici werden naar schatting 200.000 Poolse Joden direct of indirect vermoord door verraad van hun landgenoten. De Poolse regering wil dit niet horen. Ze noemt Jedwabne een uitzondering, ook al heeft president Aleksander Kwasniewski er in 2001 uitvoerig excuses voor aangeboden. Blijven hameren op Poolse medeplichtigheid is volgens PiS een ontorechte 'pedagogie van schaamte'. De omstreden Holocaustwet is na de storm van protest snel stilletjes gewijzigd: strafzaken zijn niet meer aan de orde. Met civiele procedures hebben PiS-aanhangers echter nog steeds een middel in handen om onwelgevallige geluiden tegen te gaan en daar maken ze dankbaar gebruik van.

Bombastisch

Zo spande de stichting Bond Tegen Laster (Reduta Dobrego Imienia) namens een nabestaande een geruchtmakende rechtszaak aan tegen de historici Barbara Engelking en Jan Grabowski. Zij beschrijven in hun boek *Nacht zonder einde* (2018) hoe de burgemeester van het dorp Malinowo een groep Joden overleverde aan de nazi's. In 2021 zijn Engelking en Grabowski na een aanvankelijke veroordeling in hoger beroep vrijgesproken, maar zij en andere kritische historici vormen het doelwit van door staatsmedia georganiseerde haatcampagnes en van aanvallen vanuit andere aan PiS gelieerde instellingen. Zo werd Pawel Machcewicz, historicus en voormalig directeur van het in 2017 geopende Museum van de

Tot in de jaren '50 voerden leden van het Armia Krajowa een verbeterde guerrilla-oorlog tegen het nieuwe communistische bewind in Polen. Met behulp van het Russische leger en geheime diensten maakte de regering genadeloos jacht op hen. De huidige Poolse regering plaatst deze zogenoemde 'verdoemde soldaten' als voorbeeldige verzetshelden op een voetstuk. Ze figureren prominent in oorlogsmusea en hun daden worden sinds 2011 jaarlijks op 1 maart herdacht (muurschildering, 2016, Nowa Ruda, foto Jacek Halicki). Inzet: antisemitische graffiti in Lublin 2012; beide foto's Wikimedia Commons).

Tweede Wereldoorlog in Gdansk, beschuldigd van landverraad. Hij schetste in een internationaal geroemde tentoonstelling een beeld van de oorlog als verschrikkelijke tragedie waarin Polen én andere volkeren veel hebben geleden. Zwarte bladzijden als Jedwabne hoorden in zijn visie bij dit verhaal.

Volgens PiS-politici was het museum 'anti-nationalistisch' en 'kosmopolitisch' en er volgde actie. Machcewicz werd kort na de opening van zijn museum op slinkse wijze aan de kant gezet en er kwam een nieuwe directeur, die de tentoonstelling in lijn met het regeringsplaatje bracht. Het IPN produceerde een nieuwe film om de expositie af te sluiten: *De onoverwonnenen*, een bombastisch heldenverhaal van de Poolse lotgevallen tijdens de Tweede Wereldoorlog (en daarna). In de hoofdrol: het onverzettelijke Poolse volk dat zich als onschuldig slachtoffer moedig heeft geweed.

Patriotten kweken

Met dit martelaarschap worden de minder fraaie kanten van de Poolse geschiedenis onder het tapijt geveegd, zoals het antisemitisme. Dit was allerm minst beperkt tot de oorlogsjaren. Saillant is dat het land geen wet heeft die de restitutie van tijdens de oorlog geroofde of nadien door de Poolse staat geconfisqueerde Joodse bezittingen regelt. De huidige Poolse regering wil – met de stembus in het achterhoofd – dat Polen trots zijn op hun land en hamert op een homogene katholieke (lees: etnisch Poolse) samenleving, die wrang genoeg vóór de Tweede Wereldoorlog nooit heeft bestaan. Dat doet kennelijk niet ter zake. Schoolboeken en musea moeten met een onvolledig, misvormd geschiedverhaal patriotten kweken, en wie afbreuk doet aan de fiere Poolse natie en haar geschiedenis, kan rekenen op represailles. Een open en eerlijk debat over het verleden is in Polen onmogelijk geworden.

Ivo van de Wijdeven is historicus en politiek analist. Hij werkt momenteel aan *De macht van het verleden* (Unieboek/Spectrum) over het gebruik van de geschiedenis als politiek wapen.

Op 7 april ging de film *Three Minutes - A Lengthening* van Bianca Stigter in première. Ze nam als uitgangspunt een in 1938 door David Kurtz geschoten amateurfilm van de Joodse inwoners van een stadje in Polen (meer info zie Cinemadelicatessen.nl).

Er bestaan meer bewegende (kleuren)beelden van het vooroorlogse Joodse leven in Polen. Wie ze wil bekijken kan via de QR code naar onze website, of ga rechtstreeks naar <https://geschiedenismagazine.nl/het-vooroorlogse-joodse-leven>

VERDER LEZEN

► **Timothy Snyder**, *Bloedlanden. Europa tussen Hitler en Stalin*, Ambo, 2011